

Јеврејски историјски музеј Савеза јеврејских општина
Србије, Београд

DOI 10.5937/kultura1338423R
УДК 393(=411.16)
94(=411.16)(497.11)
26-557

прегледни рад

БЕТ КЕВАРОТ - КУЋА МРТВИХ

ЈЕВРЕЈСКИ ЖАЛОБНИ ОБИЧАЈИ

Сажетак: *Јевреји су верска и национална мањина која вековима живи на тлу Србије, дајући свој печат и допринос њеном богатом и разноврсном културном наслеђу. Иако сасвим уклопљени у ширу средину, Јевреји имају изразите етнолошке специфичности. Циљ овог рада је да прикаже и објасни жалобне обичаје код Јевреја и њихов традиционални однос према смрти као једном од најважнијих сегмената људског постојања. Уз извесна одступања и трансформације, које су неминовне, описани жалобни обичаји су и данас актуелни, као што су и наведени термини на хеврејском језику у употреби.*

Кључне речи: *Јевреји, Србија, јудаизам, жалобни обичаји, гробље*

Најстарија јеврејска насеља о којима сведоче одређена археолошка налазишта на територији некадашње Југославије, формирана су у II веку у Македонији и дуж јадранске обале у доба Римљана. Томе је претходио судбински преокрет у историји Јевреја 63. године пре н.е. када, са окупацијом и превлашћу огромне и тада непобедиве Римске империје, почиње општа дијаспора јеврејског народа која у потпуности узима маха од 70. године и другог разарања јерусалимског јеврејског храма. Од тада, Јевреји су живели расути по римским провинцијама, били су робови, али и веште занатлије. С обзиром на то да су их Римљани доводили и насељавали, међу осталим регионима, и на Балканском полуострву, као и да углавном нису спречавали њихово слободно кретање и избор станишта, свакако се може претпоставити да су се

Јевреји, у тим давним временима, насељавали и на територији данашње Србије.¹ У том контексту, јеврејска историја и култура у Србији траје већ скоро две хиљаде година. Међутим, већа миграциона кретања Јевреја, која су уследила касније у средњем, а још више у новом веку, пружају много више података и сазнања о јеврејским заједницама у Србији, њиховом начину живота и додирима са културом Срба. Јевреји – тзв. Сефарди, који су крајем XV века били драматично изгнани из Шпаније и Португалије, населили су Србију (области под Отоманском влашћу) и организовали своје општине већ почетком, односно у првој половини XVI века. Насељавање Ашкеназа - Јевреја из средње и источне Европе, одвијало се и раније, а нарочито је појачано у XVI-II и XIX веку. Ашкенази су се у већем броју насељавали на северу, у Војводини, мада их је било и у другим деловима Србије.

Временом су организоване јеврејске општине у разним деловима Србије, у већим или мањим градовима. Као занатлије и трговци, Јевреји су се радо насељавали близу Саве и Дунава, у Београду, Шапцу, Смедереву, и другим градовима и варошима, вршећи веома позитиван утицај на развој привреде. Иако су јеврејске заједнице, у ствари, биле малобројне, њихове пословне, често и родбинске везе са јеврејским живљем у Аустроугарској, Италији, Турској и другим земљама, доприносиле су општем развијању трговачких веза и других привредних грана карактеристичних за градске средине.

Јевреји су етничка и верска група која, као и све остале, има своје специфичности. Ипак, оно што их посебно издваја јесте чињеница да Јевреји, у потпуности, поистовећују верски и национални идентитет. То значи: ако човек било ког верског и етничког порекла искрено и формално прихвати јудаизам и живи надаље поштујући јудаистичка правила, постаје Јеврејин и прихваћен је у свему као такав; истовремено, „рођени“ Јеврејин који прекрши јудаистичка правила, престаје да буде Јеврејин ... није више прихваћен као Јеврејин. Јудаизам је најстарија монотеистичка религија која је бескомпромисно одредила јеврејски начин живота и то уједно представља одговор на питање о томе како су се Јевреји уопште одржали током хиљада година живота у дијаспори (још пре римских освајања), и како су сачували свој основни идентитет, своју религију и свој обичајни систем. „Платформу“ јудаизма, а тиме и начина живота, чиниле су и чине

---

1 Недомачки В., Досељавања, у: *Жидови на тлу Југославије*, Музејски простор, Загреб 1988, стр. 14-15.

јеврејски свети свитак *Тора* (пет књига Мојсијевих – део Старог Завета) и гигантски јеврејски законик *Талмуд*, који је вековима писан, допуњаван и разрађиван.² *Тора*, а затим *Талмуд*, представљају основу јеврејства, целокупног начина вредновања и поимања ствари и односа.³

Ово су веома важне чињенице за разумевање суштине јеврејског начина живота, јеврејских схватања и погледа на унутрашњи и спољашњи свет. Наравно да Јевреји током силног протока векова подлежу утицајима доминантне средине и бар делимичној асимилацији (која је приметна у Србији), и наравно да многи њихови обичаји веома личе на обичаје других народа (јер људски род је ипак јединствен и слично мисли). Ипак, истакнута је потреба да се одржи она мисаона „тврђава“ која чува порекло и традицију. У том смислу, Јевреји ма где и ма како живели, било у Шапцу, било у Каракасу, чувају своју суштинску спону са јудаизмом...

Слика 1 Тора са показивачем за текст јад-ом (рука, хебр.),
Из збирке Јеврејског историјског музеја у Београду

У прошлости, сви народи су сматрали да постоје три основна момента у животу човека: рођење, венчање и смрт. Шта Јевреји мисле о смрти, шта раде када се приближи?

Схватање живота и смрти у јудаизму, изражено је низом обичаја, верских и ритуалних поступака. Читав систем жалобних обичаја код Јевреја у потпуности је регулисан верским прописима, мада су делимично присутни и они подсвесно сачувани облици понашања и веровања који су преживели из прастарих, нижих анимистичких и других паганских форми. У прошлим историјским и културним периодима друштвеног и економског развоја, смрт једног члана заједнице

---

2 Вербер Е., Михаиловић М. и Бошковић Х., *Језик, писмо и књига Јевреја у Југославији*, Београд 1979, стр. 13-17.

3 Данон Ц., *Збирка појмова из јудаизма*, Београд 1996, стр. 160.

погађала је целу заједницу. Начин опхођења и изражавања емоција најближих сродника, као и њиховог окружења у случају смрти човека, прописани су у *Тори*. Правила из Торе о понашању и туговању деце за изгубљеним родитељима, родитеља за децом, за другим члановима породице, затим за пријатељима и другим припадницима локалне заједнице, временом су развијана у правцу изванредног послешивања нежне бриге и саосећања прво за умирућег, а онда за ожалошћене. Функционисање шире заједнице било је усмерено ка пружању објективне помоћи и подршке оболелом човеку, и у случају његове смрти онима који тугују - да би им се омогућило суочавање са болом, преживљавање и налажење духовног мира.⁴

Болесном човеку се изражавала пажња доласком у посету. Правило посете болесника, *бикур холим* (хебр), било је друштвено правило понашања са религијском конотацијом. *Бикур холим* је представљало добро дело, верску и моралну дужност сваког Јеврејина према његовим рођацима, пријатељима, али и свим осталим познаницима, без обзира на њихову националну и верску припадност или друштвени положај. Обичај посећивања болесника није подразумевао само духовну подршку, већ и конкретну материјалну помоћ. Ако је болесник био имућан, утеха и охрабрење су били довољни, али ако је био сиромашан, посетилац му је доносио потребне ствари. Изграђена су строга рабинска упутства о томе када, и у којој мери, треба ићи у посету. У случају тешких обољења или повреда, посета је била забрањена у првим данима, која су сматрана најкритичнијим. Тада се о болеснику старала само најужа породица. После тога посете су биле дозвољене, али само у сатима када не долази лекар. Сва рабинска упутства о посећивању болесника била су усмерена ка постизању хумане користи за њега, и то уз велики опрез да се не би изазвале додатне компликације, које су у случајевима тешких болести биле могуће. У јудаизму, људски живот је неприкосновен. Пружање помоћи угроженом човеку оправдано је и потребно у било ком моменту и контексту, чак иако подразумева кршење одређених правила понашања (нпр. за Шабат или неки други велики празник што је иначе у нормалним околностима било неприхватљиво).

У случајевима тешких обољења и смртне опасности, прибегавало се веома старом ритуалу промене имена болесника - *шинуј 'ашем*, који је у основи био магијског карактера.

---

⁴ Данон Ц., *Збирка појмова из јудаизма*, стр. 173-188. и Данон Д., *Јеврејски жалобни обичаји*, посебан преглед термина и обичаја, Београд 1996.

Болеснику је давано ново име са јасним симболичним значењем, на пример: Хајим – живот (хебр), Јахиел – Бог оживљава (хебр), итд. Очигледно је реч о магијском ритуалу преживелом из паганских времена, који служи томе да заштити човека или да „завара“ болест (зле силе). Магијска моћ имена позната је и у другим културама.⁵ На пример, код источних и западних Словена (Руси, Пољаци, и др.) деци је давано име Лав, док је код Срба заступљено име Вук. За оваква имена се веровало да одбијају и застрашују зле силе, па су коришћена највише у породицама у којима је смртност деце била велика. Судбинска повезаност човека и његовог имена поменута је и у Талмуду, по којем су молитва, милосрђе, промена имена и промена деловања услови под којима може да се утиче на даљи ток ствари.

По јеврејском обичајном праву, еутаназија је била забрањена и сматрана је убиством. У безнадежним ситуацијама, лекар, *рофе* (хебр.) ни у ком случају није смео да одустане од бриге за свог пацијента, без обзира на то да ли реално може да помогне. Лекар је морао да дејствује охрабрујуће и да се нада заједно са самртником. Човек на самрти називан је *госес* (хебр.) и ни у ком случају није смео остати сам. Седети уз самртника била је велика *мицва* (богоугодно дело, хебр.) које је, уосталом, присутно и у другим културама, као и још неке друге ритуалне радње. Јевреји су веровали да човек који седи уз самртника нема само утешну, већ и одбрамбену улогу. Заправо, у тренутку када наступа смрт одвија се жестока борба између анђела и демона за душу *госеса* и сâмо присуство живог човека који је близак самртнику, растерује демоне. Пошто би наступила смрт, покојников син (или други близак члан породице) склапао је очи и подвезивао доњу вилицу покојнику. Тело је полагао на под, покривано чаршавом, а поред главе покојника горела је свећа, која је, као и у хришћанским веровањима, обасјавала пут човековој души ка небу. Као што *госеса* није требало остављати самог, тако се ни тело покојника није остављало. Обичајем „чувања“ тела (бдења) све до сахране исказивано је поштовање умрлом човеку јер, у јеврејској традицији, човек је свето биће као што су свети свици *Торе*. Аналогно поштовању *Торе*, било док се чита или је смештена у свети ковчег у храму, изражава се поштовање човеку, како за његовог живота, тако и у смрти. Поред покојника се стражари дању, ноћу, чак и за Шабат и људи који поред њега седе називају се *шомерим* - чувари (хебр. множ).

---

5 Фрејзер Џ. Џ., *Златна грана, студија магије и религије*, Београд 1937, стр. 313.

Све иоле организоване јеврејске заједнице имале су света удружења – *Хевра кадиша* (свето друштво, хебр.), која су дуго радила на добровољној основи и тек у новије време, у великим општинама, почињу да се ангажују и плаћена лица. Ова света удружења су званично основана у XVI веку, (по први пут у Прагу), мада се слична удружења помињу још у Талмуду. *Хевра кадиша* се бринула и за живе и за мртве - обилазила је болеснике, обезбеђивала сиромашнима лекове и лекарску помоћ... Када би човек умро, *Хевра кадиша* би прала тело, припремала га, облачила и сахрањивала. На крају би припремала и први ручак за ожалашћену породицу после сахране.

Прање мртваца вршено је са великом пажњом и поштовањем, у посебној кући локалне заједнице или посебној просторији гробљанске капеле. Покојника су облачили у посмртну одећу, *тахрихим* (хебр.) која је била од белог ланеног платна са најмање три, а највише седам делова, шивених без поруба, чворова и цепова. Овакав скроман начин облачења мртваца је опште правило, обичајно и верски прописано, у складу са веровањем да су у смрти сви једнаки. Карактеристике *тахрихим* одеће имају симболична значења: бела боја је симболисала чистоћу духа и праштање, а недостатак чворова и лабави спојеви на одећи су требали да послуже „лаком“ почетку оностраног живота. Покојника ништа није требало да спутава, а позната је магијска моћ чвора (обично негативна) не само у јеврејској, већ и у другим културама. Недостатак цепова указује на то да човека на оном свету прате *Тора* и његова добра дела, те да му никаква имовина не треба. Једини предмет који се сахрањује са мртвцем је његов молитвени шал, *талит* (хебр), коме се претходно одсече једна реса (талит је правоугаоног облика и на угловима има посебно направљене ресе које му дају сакралну вредност). Одсецањем једне ресе одузима се сакрална вредност шалу, односно показује се да га власник више не може користити.

По јудаистичким правилима, период од наступања смрти до сахране, тзв. *анинут* (хебр.) не би требало да траје дуже од двадесет четири сата. То је свакако, у старим временима, имало практичну сврху. За време *анинута*, најближи ожалашћени сродник има посебан статус – ослобођен је свих верских и свакодневних дужности и послова. По јеврејским традиционалним схватањима, забрањено је тешити тако ожалашћеног човека. Сматра се да нема тих речи утехе које су примерене ситуацији. *Анинут* је праћен различитим локалним обичајима, међу којима је упечатљив обичај проливања воде из куће. Проливањем већих количина воде се без

речи објављивала нечија смрт, јер су Јевреји избегавали да буду директни преносиоци лоших вести. Било је и других разлога и објашњења за тај поступак, а нису искључена и паганска веровања. Такође, код Јевреја је био обичај покривања огледала, који је заступљен и код Срба и других култура, углавном са истим значењем – да се душа не огледа. Карактеристичан ритуални поступак код Јевреја у тренутку губитка блиске особе, био је *кериа* (цепање одеће, хебр). То је веома стар ритуал којим човек изражава свој бол, врши се стојећи и цепајући један комад одеће у једном покрету.

Према јеврејским верским прописима, покојник се сахрањује у земљу. То је једини прихватљив начин сахрањивања (спаљивање, на пример, не долази у обзир јер се сматра паганским наслеђем). Током векова, обичајни поступак при сахрањивању претрпео је извесне модификације, али се у основи одржавало схватање да покојниково тело треба да буде у контакту са земљом, без препрека. У средњем веку прописи нису налагали употребу сандука, а у каснијем периоду, у XVI веку, превладавало је кабалистичко мишљење да је неопходан директан контакт са земљом како би се испунио библијски став о повратку човека у стање ништавила, „у прах“. Ипак, временом је постало уобичајено коришћење *арон метим* – мртвачких сандука (хебр). Јеврејска традиционална схватања прихватила су коришћење најпростијих мртвачких сандука, направљених од равних, необрађених дасака, без украса и употребе металних ексера, а негде се задржао и обичај био да се користи сандук без дна – како би тело било директно положено у земљу. У неким јеврејским заједницама на југу Србије и у Босни, покојник је ношен на гробље у таквом једноставном, необојеном сандуку који је, затим, разбијан над раком и закопан заједно са покојником.⁶

Обичај да се бди над отвореним сандуком и да тело умрлог буде изложено погледима, који је својствен хришћанским културама, код Јевреја је одбачен још у далекој прошлости. Разлог томе могу да буду и климатски услови (који су условили и правило да се на сахрану не чека дуже од једног дана). Сматрало се да излагање покојника погледима људи пре сахране није моралан чин, с обзиром да сиромашни слојеви јеврејског друштва нису могли да плате балзамне третмане за своје мртве, што их је доводило у неравноправан и непријатан положај. Сама сахрана – *кевур* (хебр.) није смела бити одлагана ни под којим условима, осим у два случаја – ако

---

6 Реч је о изворним обичајним поступцима који су у Србији одавно напуштени, односно прилагођени поступцима већинског становништва.

би се поклопила са Шабатом и Јом Кипуром⁷. Оба празника су неприкосновена. Када се одлазило на сахрану, није било дозвољено да се успут обилазе други гробови. Ова забрана је имала сврху да одржи формално исказивање поштовања према покојнику чија сахрана је била конкретан повод доласка на гробље. Није искључен ни пагански моменат, веровање да се за време сахрањивања јављају демонске силе на гробљу, па није препоручљиво издвајати се из погребне поворке и ићи сам ... Чак је било препоручљиво да се одмах, по завршеној сахрани, оде са гробља, без задржавања. Погребна поворка - испраћај покојника, била је велика *мицва* без обзира на то ко је и какав је покојник био. Дискриминација није била дозвољена, ни у ком случају. Од давнина је био обичај да се погребна поворка зауставља у ходу шест пута, пре него што стигне до раке.⁸ Ове ритуалне паузе у ходу повезане су са схватањем да човек у животу пролази кроз шест фаза: рођење, детињство, младост, млађе зрело доба, средње зрело доба, и старост. Могуће је да се овим паузама и формално изражавала туга за преминулим – оклевање при коначном растанку. Временом, овај обичај је редуциран на три паузе у ходу поворке, али се одржао до данашњих дана. За сахрањивање су били одговорни покојникови сродници, који су симболично испуњавали ту обавезу тако што је сваки од њих убацивао по три лопате земље у раку. Руковање лопатом несвесно је вршено по принципу преносне магије – лопата се није мађусобно додавала, већ се после сваке употребе спуштала на земљу, да се невоља не би преносила од једног до другог човека.

Код Јевреја није обичај да се на гроб носи и полаже цвеће. Приликом сахране, и касније при доласку на гроб, оставља се каменчић.

Јеврејски прописи не дозвољавају ексхумацију, осим у изузетним случајевима, као што су преношење посмртних остатака са нејеврејског на јеврејско гробље, или преношење у Свету земљу.

По *Талмуду*, постоје четири фазе жалости које временски једна другу обухватају: *анинут* (од тренутка смрти до сахране), *шава* (седам дана), *шелошим* (тридесет дана), и *шана* (година дана). О *анинуту* је већ било речи. После сахране покојника наступао је седмодневни период жалости, *шава* (седам, хебр.). Чланови *Хевра кадише* или пријатељи

---

7 Шабат – субота, дан који човек проводи у потпуном миру, одмору, молитвама; Јом Кипур – Дан покајања, праштања и великог поста, следи после 10 дана од јеврејске Нове године.

8 Данон Д., *Јеврејски жалобни обичаји*, Београд 1996, стр. 6.

и комшије, припремали су први оброк за ожалашћену породицу који се састојао од куваних јаја, хлеба и сочива. Јаја и сочиво су имали симболична значења. У јеврејској, па и у другим старим културама, јаје је било симбол живота, а јаје у љусци је у конкретном случају требало да представља затвореност према спољном свету као очекивану форму понашања у жалости. Сочиво је симболисало кружни ток живота и смрти. За ових првих седам дана жалости Јевреји употребљавају фразу „седети“ *шива* која има сасвим буквално значење, јер је понашање ожалашћених веома пасивно. Чланови ожалашћене породице се не баве никаквим практичним пословима, они седе на патосу или на ниским трonoшцима обучени у просту одећу и без ципела. Суочавање са сопственим болом због губитка вољене особе није требало ремети-ти свакодневним стварима и активностима као што су кување, кућни и други послови, нити лични односи. Изворни обичај седења *шива* односио се на изражавање жалости за мајком, оцем, децом (сином, кћерком), братом, невенчаном сестром и супружником. Док траје *шива*, свећа или кандило су непрекидно горели. Посете су биле дозвољене, али је понашање посетилаца било обичајно регулисано – посетилац није узмао никакву иницијативу, није сâм започињао разговор на неку тему, нити је постављао питања. Посета је трајала све док ожалашћени не би климнуо главом, што је у датом тренутку био знак да жели да остане сам.

Следећи период жалости који се наставља на *шива*, био је *шелoшим* – тридесет (хебрејски). Пошто истекне *шива*, продужавају се забране одређених активности, мада у мањој мери. У том периоду било је забрањено шишање, бријање, облачење нових одела, одлазак на забаве и свечаности, на венчања и церемонију обрезивања мушког детета. Одступало се једино у случају да термин за обрезивање сопственог детета пада у дане *шелoшим*, пошто је обрезивање (само ако здравствени услови дозвољавају) вршено осмог дана по рођењу бебе и представљало је изузетно важан обред „пуштања заветне крви“, односно повезивања са Богом. Исто тако, приоритет су имали и неки велики празници, као што су *Рош хашина* – јеврејска Нова година (хебр), *Песах*, *Су-кот* и *Шабуот*, када се прекидао, а тиме и скраћивао период *шелoшима*. Иначе, као и код Срба, и код Јевреја је црна боја симболисала жалост па је био обичај да се током *шелoшим* носи црна одећа.

Понашање ожалашћеног, његово туговање, било је обичајно регулисано у складу са схватањима у јудаизму да у свему треба постићи праву меру. Јудаистичка веровања, традиција и васпитање развијали су одређене погледе на живот и смрт.

Обичај којим се одређује спољно понашање ожалашћеног и његов стварни, унутрашњи, лични доживљај губитка блиске особе, требало је да стоје у узајманој равнотежи, и у том смислу, период жалости је сматран неопходним, али није смео да прерасте у депресију. Онолико колико су обичаји предвиђали изражавање бола, толико су предвиђали и његово савладавање. *Шелошим* је требало да буде период постепеног успостављања свакодневног живота, тј. превазилажења губитка.

На *шелошим* се настављала *шана* (година, хебр), као свеобухватна жалобна фаза која траје годину дана од смрти члана породице. Годишњицу смрти Сефарди су називали *ању* или *ањос*, а Ашкенази *јарцајт*. Обележавање годишњице смрти члана породице веома је стар обичај и, углавном, подразумева једнодневни пост, давање милостиње сиромашнима и одлазак на гроб. Тог дана у кући је непрекидно горела свећа.

Молитва за мртве назива се *Кадииш* (свети, арамејски⁹). *Кадииш* је молитва стара око две хиљаде година и изговара се и данас на арамејском, осим последње строфе која се изговара на хебрејском језику. Заступљена је у свим јеврејским заједницама на свету, без разлике, и није подлегла никаквим трансформацијама и одступањима.¹⁰ Изворни обичај налаже да се у години жалости, као и на дан годишњице смрти, *Кадииш* изговара стојећи, три пута дневно, једанаест месеци. Првобитно, ова молитва је била посвећена само умрлим родитељима, да би временом постала обавезна и универзална молитва за све мртве, и у разним ситуацијама. Разлог што се *Кадииш* изговара једанаест, а не дванаест месеци, проистиче из мистичних веровања да грешници окајавају своје грехе кроз паклене муке најмање дванаест месеци. Да не би дошло до „неспоразума“ око тога ко се сматра грешником, а ко не, дванаести месец је изостављен. Да би се *Кадииш* прописно одржао, потребно је присуство десет верски пунолетних мушкараца, тзв. *мињан* (хебр). Молитву такође изговара мушкарац, обично син умрлих, и није обичај да оваквој молитви приступа жена (мада се и то дешавало као преседан). Поента *Кадииша*, као молитве, јесте у томе да човек изрази Богу своју оданост, али и спремност да безрезервно прихвати његов суд, односно сопствени усуд.¹¹ У том смислу ова, као и све друге молитве, пружа човеку неку врсту утехе да је то што га је снашло, било неминовно, иако знамо да многе невоље и губици уопште нису морали да се догоде

---

9 Арамејски, народни језик античких Јевреја.

10 Данон Ц., *Збирка појмова из јудаизма*, Београд 1996, стр. 179.

11 Вербер Е., *Увод у јеврејску веру*, Београд 1993, стр. 109.

(страдање невиних људи у ратовима и сл). Осим *Кадиша* постоје и специфичне молитве за душе умрлих, које се разликују код Сефарда и Ашкеназа.

Не зна се да ли су стари Јевреји имали посебно уређена места за сахрањивање, али је у дијаспори оснивање јеврејских гробља постало обавезна потреба да се, у страним срединама, локализују и означе места на којима ће почивати преминули чланови заједнице. Јеврејско гробље има обележје светог места – на гробљу се не једе, не пије, не пуши и не иде гологлав. Споменик умрлом се подиже најраније по истеку *шива*, али по правилу последњег дана *шелошим*, или по навршеној години од смрти. Код Јевреја, као и код Срба и других народа, на споменик се гледа са скривеним паганским веровањем да он представља станиште душе умрлог, или да душа над њим лебди. Подизање споменика је веома стар обичај, помиње се чак и у *Мишни*¹² (зборнику обичајних прописа, II-III век, чијим је даљим допуњавањем настао *Талмуд*). Споменици код Сефарда и Ашкеназа се разликују – сефардски се постављају хоризонтално, а ашкенаски вертикално.

Према јеврејским традиционалним схватањима, често посећивање гробља није препоручљиво. У јеврејским заједницама одговарајуће време за одлазак на гробље одређивали су локални рабини, и то је обично било пред велике празнике, затим између *Рош хашана* и *Јом кипура*, и за годишњицу смрти. На *Шабат* и током сâмих празника, на гробље се не иде.

У Србији је пре Другог светског рата живело око 35000 Јевреја, с тим што је тај број увећан услед досељавања јеврејских избеглица током 1939. године из европских земаља, које су већ биле захваћене ратом. Међутим, спас и мир нису дуго потрајали ... Немци су у окупираној Србији 1941 – 1945. извршили страховит геноцид над јеврејским становништвом (Холокауст), мада ни Срби ни Роми нису били поштеђени. Током ратних година немачки окупатори, заједно са својим мађарским, бугарским и албанским савезницима, као и „војвођанским“ Немцима - фолксдојчерима, побили су 85% укупне јеврејске популације у Србији и тиме скоро потпуно уништили јеврејску заједницу Србије.

У Холокаусту су нестале хиљаде људи, срушено је, упропаћено и опљачкано много материјалних добара, али је необична чињеница да је кроз цео тај непојмљиви и, нормалном уму тешко објашњиви ужас, сачуван релативно велики број

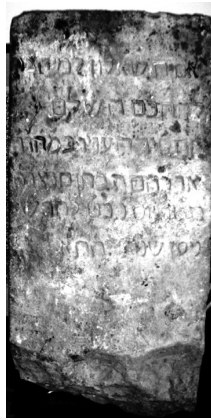
---

12 Данон Д., *Јеврејски жалобни обичаји*, Београд 1996, стр. 10.

јеврејских гробаља, нарочито у малим местима по Војводини, мада их има и јужније по Србији. Гробља, односно надгробни споменици, посматрају се као посебан и веома важан сегмент материјалне културе једног народа, осим што одражавају и његову духовну културу. Јеврејска гробља у Војводини су углавном потицала из периода владавине Аустроугарске, с краја 18. и из 19. века. Сва та гробља одавно више нису у функцији, али је њихова вредност као дела материјалне културне баштине Јевреја у Србији, неспорна.

Слика 2 Надгробни споменик Дона Клари, Београд 1620. Из збирке Јеврејског историјског музеја у Београду

Слика 3 Надгробни споменик Аврахаму Хаконеу, Београд 1641. Из збирке Јеврејског историјског музеја у Београду

У Београду је било неколико јеврејских гробаља и, према подацима који се генерално користе у Јеврејском историјском музеју у Београду, претпоставља се да су најстарија била организована још почетком 17. века, можда и раније¹³, и то на Савској падини, на плацу испод Кнез Михаилове, а дуж улице Царице Милице, и на Палилули, у Далматинској улици. Из тог периода пронађена су и сачувана два велика камена надгробна споменика умрлим београдским, сефардским Јеврејима – споменик Дона Клари из 1620. и споменик Аврахаму Хакоену из 1641.¹⁴

Данас у Београду постоје два јеврејска гробља: сефардско гробље које је активно, и ашкенаско гробље, које више није у функцији, односно има само споменичку вредност.

Сефардско гробље је основано 1888. године и то тако што је јеврејска општина Београд (сефардска вероисповедна

---

13 Према неким подацима сефардски Јевреји су основали своју општину у Београду око 1620, али су Ашкенази већ имали своју. Нема јасних, прецизних писаних доказа.

14 Оба споменика чувају се у Јеврејском историјском музеју у Београду.

општина) откупила гробљански плац од града Београда, у Рузвелтовој улици преко пута градског, тзв. Новог гробља. Сефардско гробље је тада такође било називано јеврејско Ново гробље. Осим што има практичну функцију, ово гробље има и значајну културно-историјску вредност. На сефардском гробљу се, поред индивидуалних споменика, налазе и три значајна споменика високе уметничке вредности:

Први је Споменик јеврејским ратницима Балканских ратова и Првог светског рата, 1912 – 1918. Подигнут је 1927. на тзв. „ратничкој парцели“, и то у присуству државних, краљевских представника. Споменик је пројектовао чувени јеврејски архитекта Самуел Сумбул;

Слика 4 Јеврејско сефардско гробље у Београду - детаљ, Из фотодокументације Јеврејског историјског музеја у Београду

Други је импозантан Споменик јеврејским жртвама Другог светског рата, чији аутор је арх. Богдан Богдановић. Споменик је подигнут 1952;

Трећи споменик је посвећен аустријским јеврејским избеглицама (тзв. *Кладово - Транспорт*, 1939). Реч је о 1200 Јевреја, углавном избеглица из Аустрије, који су планирали да пловећи Дунавом кроз Југославију, преко Румуније, стигну до Црног мора, а затим до Турске и, на крају, тадашње Палестине. Услед лоше организације самих јеврејских организација, као и проблема око добијања виза (Енглези су одбијали да дају визе јеврејским усељеницима), провели су целу зиму и пролеће 1939. у Кладову, а онда су се вратили назад, у Шабац, где су се настанили. Немачка окупација Србије их је затекла у Шапцу. Изузев око 200 деце која су, ипак, једва пребачена у Палестину, остали су побијени заједно са локалним, шабачким Јеврејима. Мушкарци су стрељани у селу Засавица код Шапца, а жене су натеране да пешке иду у логор на Сајмишту, један од највећих и најгорих немачких логора на Балкану, који је прво служио за уништење јеврејских жена и деце (камион *душегупка*), а затим за све остале.

Овај споменик је подигла јеврејска општина из Беча 1959, а пројектовао га је Анри Мешулам.

Посебно је интересантна *гениза* – споменик и гробно место за јеврејске верске књиге. То је место где се сахрањују свети свици *Торе*, као и друге, од употребе оштећене верске, свете књиге. Сва већа јеврејска гробља имала су, односно имају, *генизу*.

Слика 5 Гениза на сефардском гробљу у Београду,
из фотодокументације Јеврејског историјског музеја
у Београду

Ашкенаско гробље се налази преко пута сефардског, и заправо је део градског Новог гробља, основаног 1876. године. Од Новог гробља дели га зид. Ашкенаско гробље је организовано тако што је Управа градског Новог гробља одвојила и дала посебну парцелу за *припаднике друге вере* – у ствари, јеврејске. Није у функцији.

ЛИТЕРАТУРА:

Жидови на тлу Југославије, монографија са каталогом, Музејски простор, Загреб 1988.

Лебл Ж., *До коначног решења – Јевреји у Србији*, Београд 2002.

Вербер Е., Михаиловић М. и Бошковић Х., *Језик, писмо и књига Јевреја у Југославији*, Београд 1979.

Данон Ц., *Збирка појмова из јудаизма*, Београд 1996.

Фрејзер Ц. Ц., *Златна грана, студија магије и религије*, Београд 1937.

Данон Д., *Јеврејски жалобни обичаји*, Београд 1996.

Радовановић В. и Михаиловић М., *Животни циклус – обичаји код Јевреја*, Београд 1998.

Vojislava Radovanović
Federation of Jewish Communities in Serbia –
the Jewish Historical Museum, Belgrade

BETH KEVAROTH – HOUSE OF THE DEAD

JEWISH MOURNING RITES

Abstract

The Jewish Diaspora has begun back in the classical era with the conquests of the Roman Empire, and has never finished. Since this period, Jews have been populating the Balkan countries. In Serbia, this is particularly characteristic of a later period – the Middle Ages and the New Age, when Sephardi and Ashkenazi Jews began to inhabit Serbian cities and towns. Jews were a peaceful urban population, skilled tradesmen and craftsmen, educated people with relatively developed business relationships overseas. Although they have lived for centuries in a different environment, Jews preserved their specific ethnic and religious identity. The Jewish religion is Judaism, and their unconditional respect for the Torah and the Talmud has resulted in preserving essential foundations of the whole system of Jewish customs, rules and regulations, which defined their life in the broadest sense. Therefore Jewish religious and traditional beliefs are universal for all Jews, wherever they live. In Serbia, as in all other countries, Jews have fitted into the environment and shared the fate of their neighbors, but in cultural, religious and traditional terms, they have been a world in itself. The Jewish mourning rites represent a very complex ritual system with a special place in human minds. The “Beth Kevaroth - House of The Dead” is an article about Jewish customs regarding death and burial, based on which one can look at a specific, essentially different culture than the culture of Serbs and other Christian communities, despite some similarities in procedures and even some ideas.

Key words: *Jews, Serbia, Judaizm, mourning rites, cemetery*